

KRAAMKOST, TABLETBOCHELS EN LELIJKE GROENTE

HOE ZIEN NIEUWE WOORDEN ERUIT EN WIE GEBRUIKT ZE?

Ieder jaar kiest woordenboek *Van Dale* een Woord van het Jaar. In Nederland won *sjemelsoftware*, software waarmee Volkswagen testresultaten manipuleerde waardoor auto's veel schoner uit milieutests kwamen. Vlaanderen koos voor het woord *kraamkost*. Kraamkost? "Ik heb in het jaar 2015 iedere dag, van bij het ontwaken tot het slapengaan, Nederlands gesproken, geschreven, gelezen en ernaar geluisterd. Ik ben het woord 'kraamkost' geen enkele keer tegengekomen", schreef Eddy Eerdeken, hoofdredacteur van TV Limburg in een column op de website van het tijdschrift *Knack*. "Nooit. Never. Jamais." En dat was maar een van de reacties op deze keuze. Een niet erg bekend woord, lijkt het, en wat betekent het eigenlijk? Eten van een foodtruck, werd er volop getwitterd. Of suikerbonen. Nee, dat niet. "Het is het geld dat een bevalling en de kraamtijd kost, echt een verzekeringswoord", zei een Belgische collega. Maar dat is het ook niet. Intussen beviel Kim Kardashian, televisiepersoonlijkheid en vrouw van rapper Kanye West, van haar tweede kind. Kim twitterde dat zij haar placenta ging opeten: dat zou erg gezond zijn. Is dat dan kraamkost? Het zou kunnen, want kraamkost is een "maaltijd als cadeau voor een pasbevallen moeder en haar gezin", maar waarschijnlijk eten de gezinsleden dan toch iets anders. Nieuwe woorden, of *neologismen*, zorgen wel vaker voor veel verbazing: wat betekenen ze precies, hoe zitten ze in elkaar en wie gebruikt ze?

Dat is niet altijd onmiddellijk duidelijk. Meestal hebben neologismen een eigen, specifieke betekenis die niet weer te geven is als een optelsom van de woorden die erin voor komen: er is extra uitleg bij nodig. *Deurmatmoment* is een vrij nieuw woord dat vooral in Nederland gebruikt wordt. Het gaat hier om het gevreesde moment dat de

VIVIEN WASZINK

werd in 1977 geboren in Leiden. Werkt als lexicograaf voor het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW) op het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL). Schrijft artikelen over taal en Nederlandstalige hiphop, onder meer in *Onze Taal*. Heeft een vaste column op de website *Hiphop in je smoel*. Publiceerde het boek *Woord! De taal van de nederhop* (Nieuwezijds, 2013).

Contact: Vivien.Waszink@inl.nl

blauwe envelop van de Belastingdienst op de deurmat valt. Toch zal dit nieuwe woord waarschijnlijk gauw weer verdwijnen en niet veel gebruikt worden: het gaat over iets abstracts, een moment, en is daardoor weinig “tastbaar” voor de taalgebruiker. En bovendien: de Belastingdienst heeft besloten alle post voortaan digitaal te versturen.

Maar heel moeilijk te doorgronden zijn neologismen vaak ook weer niet: zo is groentehagelslag van groente gemaakte hagelslag. Maar wel hagelslag van afgedankte groente: groente die er gek uitziet (ook wel *lelijke* of *gekke groente* genoemd), wordt vaak “onverkoopbaar” verklaard, terwijl er niets mis is met de smaak. Steeds vaker wordt actie ondernomen om deze verkwisting tegen te gaan: bijvoorbeeld door er broodbeleg van te maken. Taalgebruikers hebben dus meestal wel enig idee wat een nieuw woord betekent, omdat ze bekend zijn met de woorden die in het neologisme voorkomen.

MUZIEKTAMPON

Neologismen vormen is gebruiken wat je al hebt: “woordvorming met oude beken-den”, noemen de taalkundigen Ariane van Santen en Geert Booij het. Een woord is altijd een combinatie van een bepaalde vorm en betekenis, en ook in de vorm hebben veel neologismen meteen iets bekends. Dat is logisch én handig: als de taalgebruiker geen enkel aanknopingspunt heeft (en bijvoorbeeld een nieuwe app, nieuwe wet of nieuwe hype *zmik* of *glarf* wordt genoemd), moet die de vorm en de betekenis echt uit zijn hoofd leren. De meeste neologismen zijn dan ook samenstellingen: combinaties van twee woorden, en die afzonderlijke woorden kennen we al, bijvoorbeeld *tablet-bochel* (“vergroeiing in de rug door langdurig en intensief gebogen zitten boven tablets

en smartphones”) en *muziektampon* (“speakertje dat zwangere vrouwen als een soort tampon kunnen inbrengen om hun ongeborn kind naar muziek te kunnen laten luisteren”). Maar de samenstelling *419-fraude*, die al een jaar of tien bestaat, ziet er dan weer best vreemd uit met die cijfers aan het begin: volgens het *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW), een onlinewoordenboek van modern Nederlands, is dit een “vorm van fraude waarbij slachtoffers, vooral via e-mail, grote geldbedragen worden beloofd als zij eerst een relatief klein bedrag aan onkosten voorschieten of een kleine investering doen, waarna de slachtoffers vervolgens niet uitbetaald worden”. Waar komt de cijferreeks 419 vandaan? Die verwijst naar artikel 419 uit het Nigeriaanse wetboek van strafrecht dat over dit soort fraude gaat. Dit soort fraude wordt namelijk vaak vanuit Nigeria opgezet. Soms zijn niet alle woorddelen bekend: bij *wangirifraude* is het woord *wangiri* Japans en het heeft met het één keer overgaan van een telefoon te maken. Dat gebeurt er namelijk bij zulk soort fraude: op het scherm zie je een gemiste oproep, vaak van een buitenlands nummer, en als je terugbelt, blijkt je een duur betaalnummer te bellen. Japanse woorden zie je niet zo vaak in neologismen, maar wel vaak woorden uit andere talen, meestal uit het Engels. Een *slashie* is bijvoorbeeld iemand die meerdere banen combineert, waarin *slash* verwijst naar het teken / waarmee deze persoon dus zijn “professionele identiteit in stukjes hakt”, aldus NRC. Zo kun je bijvoorbeeld lexicograaf/tekenaar zijn, of presentator/sportschoolhouder.

En er zijn ook nieuwe samenstellingen waarin het eerste gedeelte een groepje woorden is, maar het hele woord wordt als één woord aan elkaar geschreven: een *glazenbolsubsidie* is een informele benaming voor een vergoeding die de Nederlandse instantie UWV geeft aan werkzoekenden om een opleiding tot paragnost te bekostigen. En eind vorig jaar werd er in België opgeroepen tot een *socialemediastilte* wegens een hoog dreigingsniveau voor terroristische aanslagen. Daarom verzocht de federale politie om op sociale media geen mededelingen te doen over de locaties waar de politie actief was, om eventuele terroristen niet wijzer te maken.

DIGIBESITAS

Niet alle nieuwe samenstellingen zijn combinaties van duidelijk te onderscheiden woorden: veel neologismen zijn combinaties van woorden, waarbij er in het combineren stukjes van die woorden afgebrokkeld zijn of in ieder geval van één van de woorden. Zulk soort woorden worden vaak *blends* of *portmanteauwoorden* genoemd, bijvoorbeeld *grex*, de mogelijke Griekse uittreding uit de eurozone, *twoddelen* “roddelen op Twitter” en *digibesitas*: dat is het dwangmatige en zeer overmatig gebruik van digitale apparaten, zoals smartphones en tablets. *Digibesitas* is een samensmelting van *digitaal* en *obesitas*, dat eigenlijk “ernstige vorm van overgewicht” betekent, maar waarvan vaker een stukje afgebrokkeld wordt om het in nieuwe aandoeningen op te nemen die

niets met overgewicht te maken, maar wel met overvloedigheid, bijvoorbeeld in *infobesitas* dat “informatieovervloed” betekent, vaak ook veroorzaakt door alle digitale media. Wat er tijdens het mixen van welk woord afbrokkelt, is van te voren vaak niet goed te voorspellen, omdat taalgebruikers creatief en voor de gelegenheid woorden in elkaar schuiven. Dit is ook economisch: je kunt zo veel zeggen in één niet al te lang woord.

Maar zijn alle nieuwe woorden samenstellingen? Nee: soms zijn ook losse woordgroepen zelf neologismen: in Rotterdam is er een *dobberend bos*, bomen die middenin de stad op het water drijven, en in Emmen is er een *houten fietspad*, een fietspad dat niet zo snel slijt, omdat het is gemaakt van zeer hard materiaal waarin hout verwerkt zit. En in Vlaanderen zijn er *sociale restaurants*: daarin eten hulpbehoevenden eeneuromaaltijden. *Eeneuromaaltijd* is dan juist weer een samenstelling, maar wel met een woordgroep aan het begin.

En de moderne tijd zorgt voor steeds meer *slimme* spullen: de *slimme bikini* waarschuwt door een ingebouwde sensor voor zonnebrand en de *slimme douchekop* houdt elektronisch iemands waterverbruik bij. Het woord *slim* bestaat natuurlijk al langer in de betekenis “intelligent”, maar heeft in veel neologismen een nieuwe betekenis, namelijk “voorzien van chips, elektronica of software”. Ook bestaande woorden die naast hun bekende betekenis een heel andere, nieuwe betekenis krijgen, worden beschouwd als neologismen, althans in die nieuwe betekenis. Dat zie je vaak bij bijvoeglijke naamwoorden en is bijvoorbeeld ook gebeurd bij *groen*, dat behalve als kleurbenaming inmiddels al jaren in de betekenis “milieuvriendelijk” wordt gebruikt, en *eerlijk*, dat ook “menswaardig” of “op menswaardige wijze geproduceerd” betekent, zoals in *eerlijke koffie*.

Sommige nieuwe woorden zijn afleidingen, maar dat komt niet zo vaak voor. In een afleiding komt naast een woord ook een stukje voor dat niet los gebruikt kan worden, een *affix*, en dat voor of achter aan een woord gehecht wordt, bijvoorbeeld *on-* in *onecht* en *-heid* in *schoonheid*. De nieuwe werkwoorden *ontrommelen* en *ontspullen*, die allemaal te maken hebben met overvloedige spullen wegdoen, weggeven of opruimen zijn hier voorbeelden van. *Onthaasten* (“opzettelijk rustiger aan doen”) wordt inmiddels al een hele tijd gebruikt en ook *ontdopen* is al zeker sinds 2006 in gebruik, toen misstanden in de katholieke kerk volop in het nieuws waren: *ontdopen* is het ongedaan maken van de christelijke doop door zich te laten schrappen uit het doopregister.

WILDBREIEN

Maar gebruikt iedereen die neologismen wel en belanden al deze nieuwe woorden uiteindelijk in een woordenboek? Om met de laatste vraag te beginnen: nee. Het is voor lexicografen, woordenboekmakers, lastig in te schatten of nieuwe woorden blijvertjes zijn of eendagsvliegen. Je moet een nieuw woord eigenlijk een jaar of vijf in de gaten

houden: wordt het woord veel gebruikt (waarbij het onmiddellijk de vraag is wat precies “veel” is), blijft dat zo, en komt het voor in veel verschillende bronnen? Soms nemen verschillende media allemaal hetzelfde persbericht over waarin een nieuw woord voorkomt, en lijkt het net of het neologisme al heel bekend is. Talige aanwijzingen zijn er vaak wel: als er van een nieuw woord andere woorden gevormd worden, is dat een teken dat een woord al aardig ingeburgerd is: het werkwoord *verappen* betekent “ergens een app bij maken” en laat duidelijk zien dat we het Engelse woord *app* al zo normaal vinden dat we er moeiteloos een Nederlands werkwoord bij vormen. Dit werkwoord is nog niet heel bekend, maar het woord *app* zelf verdient zeker een lemma in een woordenboek. Ook als een relatief nieuw woord er een betekenis bij krijgt, is dat een teken dat het woord zich al in de taal genesteld heeft: speeddaten deed je vroeger alleen als je op zoek was naar een liefdespartner; tegenwoordig speeddate je ook als je op zoek bent naar iets anders: een nieuwe baan bijvoorbeeld.

Opvallend genoeg overleven juist neologismen die niet al te erg opvallen: als een nieuw woord in vorm lijkt op woorden die we al kennen en we meteen een idee hebben van de betekenis, dan glipt het woord als het ware ongemerkt de taal binnen. Te bedachte woorden zijn vaak leuk, maar bijna altijd beperkt houdbaar: de Nederlandse cabaretier en schrijver Kees van Kooten bedacht voor *selfie* het alternatief *otofoto*, waarin *oto* eigenlijk *auto* moet zijn, afgeleid van het Griekse woord voor “zelf”. Hoewel *otofoto* er aantrekkelijk uitziet in vorm (met drie *o*'s) en het woord ook “lekker bekt”, gebruikt bijna niemand het. Taal laat zich niet moedwillig veranderen. En bovendien kent niet iedereen klassieke talen.

Het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) uit Leiden organiseerde in 2015 voor de derde keer de ludieke verkiezing “Weg met dat woord”, waarin taalgebruikers een woord dat hen ergert kunnen wegstemmen. De Vlaamse journalist Ludo Permentier schreef daarna in *De Standaard* over *lexicocide*, het “vermoorden van een woord; het moedwillig laten uitsterven van een woord”: “Dat een instituut dat de ‘Schatkamer van de Nederlandse Taal’ zegt te bewaken, woorden op de brandstapel zou willen zetten, is opmerkelijk. Doorgaans gedragen lexicologen zich als vlindersaars die met een schepnetje door de natuur huppelen en even blij zijn met een nieuw soort klerenmot als met een koninginnenpage of oostelijke vos. Ik vermoed daarom dat het hen niet om lexicocide te doen is, maar dat ze ons erop willen wijzen dat je naast *chillen* ook *ontspannen* kunt zeggen, of *genieten*, *verpozen*, *stoom afblazen*, *rusten*, *op adem komen* of *nietsdoen*.” Eerder vorig jaar werd het woord *lexicocide* ook al eens in het Engels als neologisme opgevoerd. Een mooie vorming, maar ook een te moeilijk, geconstrueerd woord dat waarschijnlijk niet veel gebruikt wordt.

Eigenlijk moet een nieuw woord door iedereen – dus zowel door je stoere buurjongens als door de minister-president – gebruikt kunnen worden en ook in allerlei situ-

aties: in gesproken taal, bijvoorbeeld op het schoolplein, maar ook op het televisiejournaal, en ook in geschreven taal, zowel in de serieuze ochtendkrant als in de glossy bij de kapper: dan heeft het veel kans om te blijven bestaan. Maar dat gebeurt niet zo snel. Veel nieuwe woorden blijken later wel eens echte journalisten- of socialemediataal te zijn, en dan vooral twittertaal. Op internet zijn die woorden dan al gauw volop te vinden, maar blijkt alleen die groep zelf het woord actief te gebruiken. Ten slotte moet het begrip waar het nieuwe woord naar verwijst “houdbaar” zijn: een woord voor een rage verdwijnt vaak weer als de hype is overgewaaid: af en toe zie je nog een half verregend breiwerkje om een lantarenpaal, maar wildbreien (breien om de openbare ruimte op te leuken) is uit, en het woord ook. Zo ging het ook met het woord *vlinderakkoord*, weliswaar geen woord voor een rage, maar een politiek woord dat maar even actueel was: het ging om een akkoord dat in oktober 2011 bereikt werd tussen de politieke partijen die na de Belgische federale verkiezingen van 13 juni 2010 een regering wilden vormen. Het akkoord is genoemd naar de vlinderdas waarmee de geestelijke vader van dat akkoord, Elio Di Rupo, zich altijd tooit.

OVERSCHOTDOOS

Soms is van tevoren al bekend dat neologismen alleen in een bepaalde periode van het jaar populair zijn. De winter in Nederland was in 2015-2016 zacht. Toen het toch ineens flink vroom in de noordelijke provincies, speelden Groningse studenten massaal *bierkratjescurling*. Ook *straatsen*, schaatsen op straat, was zelfs even mogelijk. Maar toen de dooi weer inzette, waren die woorden weer gauw verdwenen, maar misschien worden deze seizoensgebonden neologismen bij een volgende strenge winter weer uit de ijskast gehaald.

Zulke woorden zijn er meer: In Vlaanderen werd ooit het initiatief genomen om op een koude dag in het jaar niet de verwarming heel hoog te zetten, maar gewoon een dikke trui aan te trekken: *dikketruiendag* werd daarna een officiële dag (maar niet ieder jaar op dezelfde dag) en het woord is zodra het koud wordt altijd volop in het nieuws. In Nederland doen we dit nu ook, maar daar heet het *warmetruiendag*. En soms lijken woorden nieuw, maar blijken ze al heel lang te bestaan: diezelfde zachte, Nederlandse winter kreeg eind 2015 ook ineens een andere naam: *decemberlente*, omdat er lentetemperaturen gemeten werden. Later bleek dat Louis Couperus dit woord al gebruikte.

En soms denken Nederlanders dat Belgen heel andere woorden gebruiken voor bepaalde begrippen, maar is dat maar gedeeltelijk waar (en wellicht andersom ook?): *dessertkindje* wordt in Vlaanderen ook gebruikt voor “nakomertje”, maar het woord *nakomertje* is in Vlaanderen ook een gewonere term. En een Gents restaurant bedacht het concept van de overschotdoos: eten dat je niet meer op kunt in een restaurant, neem je mee naar huis, vooral om voedselverspilling tegen te gaan. Maar dat betekent

niet dat iedereen in Vlaanderen *overschotdoos* zegt: *doggybag* is ook in gebruik. En *kraamkost* dus, dat zou wel typisch Vlaams zijn, maar dat woord lijkt zelfs in Vlaanderen niet erg bekend. We verzinnen er intussen zelf wel allerlei nieuwe betekenissen bij, maar dat telt niet.

Gunther Huyghe twitterde: “Is er sjoemelsoftware gebruikt bij die verkiezing van het Woord van Jaar?”
